

102/3 MK
KISWAHILI
KARATASI YA 3
FASIHI
MWONGOZO WA KUSAHIHISHA
MACHI 2021

THE KENYA NATIONAL EXAMINATIONS COUNCIL
KENYA CERTIFICATE OF SECONDARY EDUCATION

KISWAHILI

KARATASI YA 3

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA

I.

- i. Mzungumzaji ni Mwalimu Mstaafu
- ii. Anazungumza na hadhira ambayo imekukja kumuaga
- iii. Yuko shuleni

II. Toni ya kuonya/kutahadharisha – si vizuri kukitia kutumbua mchanga

III.

- i. Kuwadhalilisha wenzake kama vile Baraka, FEsto, Mshamba na Nangeto anapoonyesha hali yao mbaya ya awali
- ii. Kufichua njama za kifisadi- anasema pesa zilizochangishwa na rais zililiwa na wakora kama vile akina Festo
- iii. Anapewa nafasi yka Mwalimu Mosi kuhutubu lakini anamuaibisha anasema anafurahia kuondoka kwa Mwalimu Mosi
- iv. Kutotambua mchango wa Mwalimu Mosi – anasema Mosi ataondoka shule ipumzike
- v. Anashindwa kustahimili changamoto shuleni
- vi. Anajidhalilisha kwa kusifia suala kama vile utapeli na wizi, hajiamini – anajiita zumbukuku asiyeweza kuimarika
- vii. Anakosa kuyawajibikia maisha yake. Anamlaumu Mwalimu Mosi, anasema umaskini wake ulisababishwa na Mwalimu Mstaafu

- viii. Anakosa kuwajibikia Familia yake. Hatekelezi majukumu yake kama mume na mzazi
- ix. Kutelekeza familia – hakuwahi kupita kwa Mwalimu Mosi kuwajulia hali wanafamilia yake (uk. 128)
- x. Kukmhuribia Mwalimu jina kwa kusema kuwa amekioa kitoto chake (uk. 130)

b).

- i. Taswira – uoni – nyeupe, nyembamba
- ii. TAshihisi – vi kujianika
- iii. Takiriri uridiaji – Alijaaliwa mvi
- iv. Tashbihi – kama theluji
- v. Taashi – mvi – ishara ya hekima
- vi. Kinaya
- vii. Usimulizi
- viii. Chuku /Udumisi
- ix. Mdokezo

2. a) I

- i. Haya ni maneno ya msimulizi
- ii. Yanamhusu Sauna
- iii. Sauna yumo nyumbani mwa Bi. Kangara
- iv. Anahisi anakabiliwa na hatari Fulani ndipo moyo unamwenda mbio
- v. Anapofungua lango anakumbana na polisi ana kwa ana.

II

- i. Taswira hizi – anahisi/kikali
- ii. Mwendo – anatoka nje, moyo kumwenda mbio, kusimama
- iii. Usikivu – mbisho hafifu/anasikia
- iv. Mguso – vipapasio

III

- i. Tasbihi – anajihisi kama anayetarajia kuwa na kinyang’anyiro cha upiganaji masumbwi
- ii. Tashhisi – kusimama kwa vipapasio vya akili/moyo wake ukimwambia
- iii. Mdokezo wa methali – yake ya arobaini imefika
- iv. Kutumia usimulizi wa wakati uliopo – mara anasikia
- v. Nahau – kumwenda mbio

b)

- i. Kunyesha changamoto zinazokumba hospitali za umma. Selume anashangaa namna alivyoweza kustahili matatizo kama vile ukosefu wa glavu hospitalini.
- ii. Kuangazia suala la ufisadi. Dawa zilizotengewa hospitali zinazwa na wasimamizi wa hospitali (uk. 140). Ruzuku kutolewa kwa wasiostahili.
- iii. Kuonyesha ukosefu wa uwajibikaji wa wasimamizi wa taasisi za umma. Hospitali haijalipia umeme (uk. 140)
- iv. Kuendeleza ploti – kupitia sadfa. Kituo kinakamilika wakati ambapo Sulume anajiuzulu; anapata kazi na mkondo wa matukio kubadilika
- v. Kuonyesha migogoro inayosababishwa na tama ya rasimlimali. Mgonjwa analemazwa katika mapigano ya kung'ang'ania ardhi (141)
- vi. Kujenga tabia za wahusika. Kwa mfano, utu wa Ridhaa. Anaanzisha kituo cha afya na kuwapa ajira Selume na Kaizari
- vii. Kuonyesha athari za matumizi mabaya ya vileo. Mwanafunzi anakufa kutokana na pombe harame (uk 142).
- viii. Kuonyesha ukengeushi. Wasomi wanashindwa kukabiliana na matatizo/changamoto wanatumia mbinu hasi ili kujisahaulisha na hali yao duni (uk. 142)
- ix. Kuangazia changamoto zinazokumba sekta ya elimu. Halmashauri ya mikopo kutotosheleza mahitaji ya wanafunzi
- x. Kuonyesha umuhimu wa mshikamano a kifamilia katika maisha ya watoto. Kipanga anaingilia matumizi mabaya ya vileo kwa kukataliwa na aliyedhani ndiye babake.
- xi. Kuonyesha athari za kufuata mila zinazorudihsa nyuma maendeleo ya kijamii. Tuama anakasirika kwa kupashwa tohara
- xii. Kuaangazia suala la ukiukaji wa haki wa zatoto. mama yake Pete kutoshughulika kutambua kwamba binti yake amekua na mahitaji yake yamebadilika
- xiii. Kuonyesha jukumu la ujamii katika kuwarithisha vijana mbinuishi. Mwanzo mpya inawapa vijana kama vile kipanga huduma za ushauri nasaha unaoshaidia kubadilisha tabia
- xiv. Kuangazia uozo wa kijamii. Uavyaji mimba – Pete anajaribu uavya mimba.

3. a)

- i. Nahau – Kujitanua kifua
- ii. Mdokezo wa methali – mimi ni mwana wa mhunzi na bila shaka wa mhunzi asiposana huvuvia
- iii. Chuku – kuinua tani mia moja/kufufua maiti
- iv. Tashbihi/ulinganishi – kama Yule mbabe wa kivita
- v. Bilagha – angeweza kuinua tani ngapi vile za chuma?
- vi. Taswira – uoni – kuinua, wakitazama
- vii. Mbinu rejeshi – hadithi ya Fumo Liyongo na ile ya Akavi
- viii. Tabaini si tofauti
- ix. Udokezaji – anadokeza ushujaa wa Liyongo hatujui ni shujaa wa aina gani

- x. Ubanaji – Baba, babangu
 - xi. Utata – matumizi ya neon hivi yanaweza kurejelea dhana zifuatazo
 - a) Namna
 - b) Kimchezo
 - c) Bila kusumbuka
 - d) Palepale
 - e) Wakishangaa
 - xii. Kutumia usemi halisi na wa taarifa
- b).
- i. Kuendeleza mshikamano/ushirikiano wa kifamilia. Mwangeka na Mwangemi wanapendana. Wanashiriki shughuli mbalimbali
 - ii. Kuangazia historia ya jamii. Mwangeka anataja vita baina ya jamii yake na Akavi ili kuwaokoa mifugo. Kutajwa kwa mashujaa
 - iii. Kuendeleza tamaduni kama vile utambaji. Nyanya anawahadithia kina Mwangeka kuhusu Fumo Liyongo
 - iv. Usuluhishaji migogoro/kuendeleza shughuli za usuhilishaji wa migogoro katika jkamii. Babu Msubili ni jaji wa kienyeji
 - v. Kudhibiti vitendo vya wanajamii/kupitisha na kuendeleza imani za kijamii. Babu hakupenda kukutana na mwanamke asubuhi. Mama ya msimulizi anawakataza kumpelekea uji asubuhi; anawatuma ndugu wake wa kiume
 - vi. Kudumisha nidhamu. Mwangeka na Mwangemi wanapomwiga Babu wanachapwa na Babu, kasha wanakatazwa chakula.
 - vii. Kutoa mwongozo kuhusu namna ya kushi. Mama mwangeka na Mama Mwangemi wanakilaani kitendo cha kukmwiga babu; wanawaadhibu zaidi ili kukomesha tabia hii.
 - viii. Kudumisha mahusiano ya kijamii/kaida zinazoongoza mahusiano ya kifamilia. Mwangeka na Mwangemi wanamwiga Babu ili kumkumbusha kwamba anastahili kuwa mtani wao kama ilivyo desturi ya jamii yao
 - ix. Kuendeleza shughuli za kijamii, kwa mfano michezo ya watoto na uigizaji
 - x. Kendeleza imani kuhusu majukumu ya jijinsia katika jamii. Mwangeka anapobeza kuwepo kwa shujaa wa kike (Mekatilili uk 179). Kuonyesha imani ya jamii kwamba shujaa wa kivita sharti awe mwanaume. Babu anamkumbusha mwangeka kuwa wanaume hawalali mapema
 - xi. Kuendeleza mbinu za kijadi za urekebishaji tabia/ufunzaji wa maadili. Babu anatumia kichapo, ambacho njia pekee iliyoaminika kumshinikiza motto kutii
 - xii. Kuhimiza maridhiano. Mwangeka na mwanangemi wanawapa majogoo wao punje za mahindi pamoja na kuwakumbusha asiyekubali kushindwa si mshindani (uk. 183).

4. a).
 - i. Ni maneno ya Aisya/Mamapima
 - ii. Anawaambia wanasaagamoyo walikutana sokoni
 - iii. Wapo kwenye lango kuu sokoni
 - iv. Pombe yake imemwagwa; anajutia matendo yake ya awali

- b).
 - i. Usambamba – Nilijua ninawaponza
Nilijua ninawapunja
 - ii. Tashhisi – Nilimezwa na tama

- c). Ploti
 - i. Kupitia kwake tunaenezwa kuhusu usuli wa utoaji wa kandarasi ya uokaji keki; yna Ngurumo walimwandama Husda
 - ii. Baadhi ya matukio katika maisha ya wahusika Fulani yanaangaziwa katika kibanda chake cha pombe. Ngurumo anasema alisoma na Tunu (uk. 57). Tunaonyeshwa kuwa Siti alikuwa mlevi hapo awali (uk. 58).
 - iii. Wimbo anaimba Mamapima ni kipengele cha ploti. Anautumia kuitetea kazi yake (uk. 60.)
 - iv. Anajenga mgogoro kati ya wanamabadiliko na wanaotaka hali ibakie hivyo. Tunu anasema amekuja kuwakomboa walevi ilhali Mamapima anasema anaharibiwa biashara.
 - v. Matukio kwenye biahsara yake yanawezesha kujua nani aliyempiga na kuumumiza Tunu. Ngurumo anaashiria miguu ya tunu iliyoumia (uk. 63)
 - vi. Kuonyesha hatima ya mgogoro baina ya viongozi na wanyonge. Anasema wamemgeuka, wameimwaga pomebe
 - vii. Kuonyesha mustakabali wa Sagamoyo. Anajuta, anaomba msamaha; anaonyesha kuibadili nia/kueleza uaminifu ake kwa Tunu; anataka kuibusu miguu ya Tunu (uk. 92).

Maudhui

- i. Anaendeleza suala la ufisadi. Anapewewa kandarasi ya kuoka keki kwa kuwa yeye ni rafiki kya Husda
- ii. Kuonyesha upujufu wa maadili. Anahusiana na Ngurumo kimapenzi
- iii. Kuonyesha ukosefu wa uwajibikaji. Anauza pombe haramu huku akijua ni hatari
- iv. Anaangamiza kizazi cha cijana. Kwa kuwauzia dwa za kulevya (mtu I, mtu ii wameathirika na matumizi ya dawa za kulevya) (uk. 62)
- v. Anaonyesha matumizi mabaya ya cheo. Anapewa kibali cha kuuza pombe haramu kwa sababu mumewe ni kikaragosi cha watawala
- vi. Anaonyesha haja ya maridhiano. Anajutia matendo yake, anaomba masamaha na kumtambua tunu (anataka kumbusu)

- vii. Kuangazia mabadiliko. Anajutia aliyotenda. Anajiunga na wanaotetea mabadiliko
- viii. Anaendeleza maudhui ya tama na ubinafsi. Anauza pombe haramu bila kujali athari zake kwa jamii. Kumweka Husda kawpani ili anufaike.

5. a)

- i. Wanachangia kuendeleza uchumi. Hata wanapokosa ajira, wanajijiri. Sudi anachonga vinyago; Ashua anauza mandazi
- ii. Wanapigania haki za wanyonge. Tunu na Sudi wakiwa chuoni walikuwa viongozi wa harakati za kupigania haki
- iii. Wanawazindua wanasagamoyo kuhusu haja ya kuwa na uongozi unaozingatia misingi ya kidemokrasia. Tunu na Sudi wanawahamasisha Wanasagamoyo kuhusu aki zao
- iv. Wanaukosoa uongozi. Tunu anamkabili Majoka na kumwambia kwamba Wanasagamoyo wana haki ya kuihsi (uk. 45)
- v. Wanahimiza haja ya kuzingatia maadili ya kijamii. Ashua anaheshimu asasi ya ndoa. Anakataa ushawishi wa Majoka
- vi. Wanachangia kuboresha hali ya utendakazi katika taaluma zao. WAlimu wanagoma ili kupata mazingira mazuri ya kufanyia kazi
- vii. Wanatoa kielelezo cha uongozi ufaao. Tunu anasema kwamba wanahitaji viongozi wanaofahamu matatizo yao
- viii. Wanafunza kuhusu umuhimu wa familia na malezi. Sudi anamwambia Ashua awafikirie watoto wao (uk. 48)
- ix. Wanaunda na kuimarisha itikadi za kijinsia zinazowawezesha kuleta mabadiliko katika jamii. Licha ya Sudi na Tunu kushukiwa kuwa wapenzi, hawalegezi juhudi zao za kuuhamasisha umma. Sudi anachonga kinyogo cha mwanamke.
- x. Kuwakosoa wanyonge ambao wanatumiwa kama vibaraka. Tunu anamuuliza Ngurumo kipi muhimu; dhifa au kufunguliwa kwa soko. Sudi anawatanabahisha kina Boza kuhusu suala la mijikata
- xi. Baadhi yao wanaendeleza ubaguzi wa kijinsia. Ngurumo anasema hawezi kumpa mwanamke kura.
- xii. Wanasisitiza umuhimu wa elimu na ustaarabu. Ashua anasema kutoelemika kuna tatizo (uk. 28), naye Husda anasema elimu bila ustaarabu haifai
- xiii. Baadhi wanakwamiza juhudi za kupigania haki. Ngurumo anatumia na Majoka kumpiga na kumnyamazisha Tunu.

b).

- i. Kuendeleza mgogoro wa kinafsi. Majoka anasema kuna kilio kikubwa ndani kwa ndani (uk. 73).
- ii. Kuchumuza matukio ya awali; kwa mfano kuuawa kwa Jabali (uk. 73)
- iii. Kudokeza hatari iliyomnyojea Majoka – mikono yangu imefungwa kwa minyororo (uk. 73). Majoka kusema yuko katika safari ya jongomeo.

- iv. Kuonyesha udhaifu wa uongozi wa Sagamoyo. Majoka anamuuliza Daktari/Babu kama ndiye rubani wa ombwe hilo (uk. 74)
- v. Kujenga sifa za wahusika. Tunasawiriwa tama ya Husda inayomfanya kuuza pombe haramu.
- vi. Yanaangazia usaliti katiaka ndoa. Majoka anakiri kuwa anampenda Ashua; hampendi mkewe Husda.
- vii. Kuonyesha nafasi ya Imwanamke katika jamii; wanasawiriwa kama wasioweza kutegemewa. Majoka anasema hawashikiki
- viii. Kuonyesha ukosefu wa uwajibikaji wa uongozi. Majoka anasema hajashika usukani (uk. 80)
- ix. Kuonyehsa kuwa Wanasagamoyo wamezinduka. Majoka anasema wanaililia damu yake (uk. 79)
- x. Kuonyesha kwamba Sagamoyo haipigi hatua kimaendeleo. (uk. 81)
- xi. Kuonyesha suala la mgongano kati ya utawala wa Babu na ule wa Majoka. Majoka anasema kwamba athari ya chombo cha Babu/kinatikisa chake (cha Majoka) na kukifanya kutaka kuubadilisha mkondo.
- xii. Kutanabahisa/kumsuta Majoka kuhusu uongozi wake, na kumwonyesha haja ya kubadilika. Babu anasema: Huoni kisima kimeingiwa paka na maji hayanyweki tena?

6. a)

- i. Akipanda harudi chini
- ii. Hawezi kuporomoka /huanguka
- iii. Amepta mbinu za kuendela kupanda (ameotesha makwezi)
- iv. Makao/mahali pake ni pale juu/mamkani
- v. Kushuka kwake si halali/ni haramu
- vi. Hakumumiwa ila hubaki huko juu
- vii. Haoni hatari wala wasiwasi
- viii. Amejishikiza penye manufaa
- ix. Amepanga mikakati ya kujipatia pato
- x. Hata mti ukiporomoka, hushuki
- xi. Hata akipigwa vita, hashuki
- xii. Atakatalia juu hata akipigwa na radi
- xiii. Hashuki kwa hiari

b) .

- i. Taswira hisi – ukweli jua mchungu/ yu furahani
- ii. Taswira uoni – utabaki kutazama
- iii. Taswira mguso – kugandama

- c).
- i. Urudiaji silabi/ ngu, ngu, ngu (ubeti 1)
 - ii. Urudiaji wa neon – tangu, tangu amepanda akapanda
 - iii. Urudiaji wa mstari/kipande – mpanda ngazi jamani
- d).
- i. Kufinyanga sarufi/kubananga lugha – hili mja ubaini – ubaini hili mja, mengi mazao – mazao mengi
 - ii. Inkisari – ngawiraye – ngawira yake / walo – walio
- e).
- i. Tanakuzi – mpanda – shuka, juu – ardhini
 - ii. Chuku – mpanda ngazi kubakia pale miaka na dahari/kushuka chini kuwa haramu
 - iii. Sitiari – mpanda ngazi – kiongozi anayepata mamlaka / kilelelkwenye mamlaka / ufanisi
- f).
- i. Mistari mine katika ubeti
 - ii. Vipande viwili katika mishororo
 - iii. Vina vinabadilika kulingana na ubeti
 - iv. Mizaani $8,8 = 16$ katika mshororo
 - v. Kipande cha mwisho cha ubeti kuanzia ubeti unaofuata
- 7 a)
- i. Alikuwa na uwezo wa kutenda mambo akiwa kijana, sasa hana
 - ii. Alikuwa na afya, sasa hana
 - iii. Alikuwa na ushirika wa ndugu na jamaa; sasa hana
 - iv. Anachoshika sic hake – sasa hamiliki lolote
 - v. Amepoteza baadhi ya viungo alivyokuwa navyo. Sasa hana neon
 - vi. Vitamu ni vichungu kwake
 - vii. Hana la kumfurahisha kama awali
 - viii. Vilivyokuwa laini vigumu
- b).
- i. Shairi lina beti tatu
 - ii. Kila ubeti una mishororo saba
 - iii. Kila mshororo una vipande viwili
 - iv. Vina vya ndani na vya nje vinatiririka
 - v. Mizani $8,8 = 16$ katika kila mshororo
 - vi. Kila ubeti unianza kwa kauli; U wapi ujjana wangu
 - vii. Kila ubeti unajitosheleza

- viii. Kipande cha kwanza kinatoa wazo na cha pili kinakamilisha
- ix. Shairi limetumia mistari kifu/toshelezi
- x. Kila ubeti kuanza kwa swali la balagha

c).

- i. Taswira hisi – machungu
- ii. Taswira uoni – tazama hii dunia
- iii. Taswira mguso – laini , gumu
- iv. Taswira muojo – kitamu, kichungu
- v. Taswira mwendo – mayo imeshika njia

d).

- i. Kweli kinzani – kitamu sasa kichungu
- ii. Tashhisi – afya imehsika njia
- iii. Tasfida – wamehama ulimwengu
- iv. Usambamba – Afya ya ujana wangu, siku ya ujanawangu.

e).

- i. Nafsineni – mzee/mtu aliyekonga
- ii. Toni ya majuto/machungu kukata tama – U wapi ujana wangu?

8 a) Inaonyesha mwisho wa urafiki baina ya Sungura na Fisi-huo ukawa mwisho wa urafiki wa Sungura na Fisi

b).

- i. Fanani kuzungumza moja kwa moja na h adhira – mjukuu wangu
- ii. Matumizi ya chuki – mtu kujikwaa na mwingine kuwa ndiye anayehisi uchungu kuhitaji kutwa kujaza tumbo
- iii. Tashhisi – moyo wa fisi unamrai
- iv. Methali – atanguliaye kisimani hunywa maji maenge
- v. Nahau – alishika tariki
- vi. Urudiaji – guu mosi, guu pili
- vii. Ritifaa – sungura nazungumza na fisi na ilhali fisi hayupo
- viii. Tasfida – uwezo wa kuyatoshelezea mumbile haja - badala ya – kwenda haja kubwa
- ix. Kuigiza – alijikokota hivi...
- x. Swali la balagha – itakuwaje...?
- xi. Ucheshi – kicheko
- xii. Tanakali za sauti – ndo ndo ndo!
- xiii. Taswira – fisi akilia
- xiv. Mtambaji kuhoji hali/ upenyezi wa mtambaji – sijui kama mjukuu wangu..

- xv. Kuchanganya sauti ya usimulizi baina ya nafsi ya tatu hadi ya pili kupunguza masafa ujumi kati ya fanani na hadhira
- xvi. Kuchanganya nyakati (uliopita na sasa) ili kupunguza masafa ujumi.

c).

- i. Kuashiria mwisho wa usimulizi
- ii. Kuiondoa hadhira kwenye ulimwengu wa fantasia hadi ulimwengu halisi
- iii. Kuwapa kitulizo wasikilizaji/kuwaondolea watu mwemeo wa matukio ya hadithini
- iv. Konyesha mwisho wa mgogoro wa hadithi ni – unaashiria mwisho wa urafiki wa fisi na sungura
- v. Kusawiri jamii ya fanani – ni wafugaji – anazungumza kuhusu ng’ombe
- vi. Kuchochea wengine ili waweze kutamba hadithi
- vii. Kusawiri mandhari ya jamii ya fanani
- viii. Kuonyesha funzo la hadithi

d).

- i. Kushiriki kwa kupiga makofi
- ii. Kushiriki kwa kuimba nyimbo,
- iii. Kuigiza badhi ya matukio/matendo ya wahusika
- iv. Kuuliza maswali
- v. Kutoa mifano
- vi. Hisia/wawazoonyesha usoni huweza kumfany abadilishe uwasilishaji
- vii. Kuto-majibu kwa methali na vitendawili iwapo ngano itamalizikia kwa mtambaji kuwategea vitendawili
- viii. Kutoa mifano ya baadhi ya wahusika wa hadithini kutoa jamii zao iwapo wataulizwa
- ix. Wanaweza kuchukua nafasi ya kuimba upya ngano hiyo.